

HOZJUSZ (Hosius) STANISŁAW – humanista, myśliciel, teolog, poeta, dyplomata, przedstawiciel katolickiej reformy Kościoła w XVI w., ur. 5 V 1504 w Krakowie, zm. 5 VIII 1579 w Capranica k. Rzymu.

Pochodził z przybyłej z Niemiec, ale spolonizowanej rodziny mieszczańskiej. Był synem Anny z domu Schlacke i Ulryka Hosego z Pforzheim w Badenii, zarządcy mennicy wileńskiej i wojskiego wileńskiego. W 1512 przeniósł się wraz z rodzicami z Krakowa do Wilna, gdzie pobierał początkowe nauki u prywatnych nauczycieli. W 1519 chciał wstąpić do zakonu dominikanów, ale nie uzyskał zgody ojca. W latach 1519–1521 studiował na Uniwersytecie Krakowskim, gdzie w 1520 uzyskał stopień bakałarza sztuk wyzwolonych. Podjął pracę jako wychowawca i nauczyciel młodzieży szlacheckiej na dworach bpów krakowskich J. Konarskiego i P. Tomickiego. Interesował się myślą Erazma z Rotterdamu i brał udział w poświęconych reformie Kościoła spotkaniach zwolenników tego myśliciela, m.in. z A. Trzeciekim (Starszym), z A. Fryczem Modrzewskim (którego później ostro krytykował) i in. krakowskimi humanistami.

Zajmował się także poezją. Pisał głównie elegie i epigramy. Jego poetyckie utwory cechuje wielka żarliwość religijna. W 1529, dzięki poparciu bpa Tomickiego, uzyskał prepozyturę w kolegiacie wieluńskiej, kanonię w kolegiacie wiślickiej i prebendę w zamkowej kaplicy pw. św. Marcina w Wilnie. Został wysłany przez Tomickiego na studia teologiczne i prawnicze do Bolonii (był uczniem H. Buoncompagniego, późniejszego papieża Grzegorza XIII i kolegą takich późniejszych uczonych, jak: R. Pole, O. Truchsess von Waldburg i C. Madruzzo), oraz do Padwy, gdzie 24 VII 1534 uzyskał doktorat obojga praw. Po powrocie do Krakowa pracował w kancelarii bpa Tomickiego, a następnie w kancelarii bpa S. Maciejowskiego, dzięki któremu w 1538 został sekretarzem królewskim, a w 1543 wielkim sekretarzem koronnym i kierownikiem kancelarii koronnej. Zanim przyjął święcenia kapłańskie, obdarowany został intratnymi prebendami i beneficjami kościelnymi. W 1538 otrzymał kanonię warmińską, w 1539 kantorię tej samej kapituły, w 1540 kanonię katedry krakowskiej, w 1541 probostwo w Gołębiu i w Radłowie, a w 1542 kanonię sandomierską. Otrzymał także mniejsze beneficja w Wilnie, Wiślicy, Wieluniu i w Trokach. Święcenia kapłańskie przyjął w 1543, gdy miał 39 lat. 3 II 1549 został mianowany przez Zygmunta Augusta bpem

chełmińskim i zrzekł się wszystkich beneficjów. Prowizję papieską otrzymał 12 VII 1549, sakrę biskupią przyjął 16 III 1550. W latach 1549–1550 odbył na polecenie króla Zygmunta II Augusta kilka podróży dyplomatycznych: do Pragi, Brukseli, Gandawy i Wiednia; do króla Ferdynanda I oraz do cesarza Karola V. Jako bp przeciwdziałał szerzeniu się reformacji luterńskiej. Prowadził polemiki z protestantami, zwł. w Toruniu, Grudziądzu, Elblągu, Braniewie, Gdańsku i Chełmnie. Na synodzie piotrkowskim w 1551 nakłonił biskupów pol. do zaprzysiężenia ułożonego przez siebie *Confessio catholicae fidei christiana*. Po śmierci bpa T. Gizego, w 1551 został bpem diecezji warmińskiej i jednocześnie senatorem Królestwa Polskiego.

Szybko zyskał sławę jako katolicki teolog-polemista. Jego pisma odznaczają się erudycją, ciętością języka i świetną łaciną. Dążył do zachowania i ugruntowania katolicyzmu w swojej diecezji, dlatego zabiegał o zorganizowanie w niej szkolnictwa katolickiego. W 1558 udał się na wezwanie Pawła IV do Rzymu, by służyć radą, jak ratować katolicyzm przed szerzeniem się protestanckiej reformacji. W 1560 papież wysłał go jako nuncjusza do Wiednia w związku z soborem trydenckim. W 1561 został kard., w 1562 uzyskał od króla nobilitację, a w latach 1562–1563 pełnił funkcję legata papieskiego na soborze trydenckim. Obrany w 1563 przewodniczącym soboru (1561–1563), bronił czystości doktryny i dyscypliny katolickiej. W 1564 powrócił do diecezji, a w 1565 sprowadził do Braniewa jezuitów, tworząc seminarium duchowne dla Warmii (Akademia Braniewska, Collegium Hosianum). W tym samym roku przeprowadził potrydencką generalną wizytację diecezji warmińskiej i odbył synod w Lidzbarku w 1565. Doprowadził wraz z nuncjuszem G. F. Commendonim do zatwierdzenia przez Zygmunta Augusta uchwał soboru trydenckiego na sejmie w Parczewie w 1564.

H. jako prezes stanów pruskich odgrywał znaczącą rolę polityczną. Był zwolennikiem centralistycznej polityki Zygmunta Augusta, ale w swoich politycznych działaniach napotykał na opór części szlachty pruskiej. W 1565 uczestniczył w konklawe kardynalskim i był jednym z liczących się kandydatów na papieża. W 1567 został obdarzony przez Pawła IV tytułem legata a latere na Polskę. Pozostawał w sporze ideowym z prymasem J. Uchańskim. Przeciwstawiał się zwołaniu pol. soboru narodowego i wysuwanej

przez Uchańskiego koncepcji stworzenia kościoła narodowego. W 1569 Zygmunt II August wysłał go do Rzymu w celu odzyskania spadku po królowej Bonie. W latach 1572–1578 H. był członkiem papieskiej Kongregacji dla Spraw Niemieckich. Występował także przeciwko postanowieniom konfederacji warszawskiej (1573), przyznającej szlachcie wolność wyznania i namawiał Stefana Batorego, by nie przestrzegał jej uchwał. W 1573 Grzegorz XIII mianował H. Wielkim Penitencjarzem.

W ostatnich latach życia H. zajmował się problemami europejskiej Północy, a ściśle sprawą rekatolizacji Szwecji. Opiekował się także młodzieżą pol. studiującą w Rzymie. Dla niej założył w 1578 Kolegium Polskie. Przy kościele pw. św. Stanisława w Rzymie H. rozpoczął budowę hospicjum dla pielgrzymów z Rzeczypospolitej, ukończonego przez Stefana Batorego. Na swoim dworze popierał twórczość pisarzy i uczonych związanych z kontrreformacją (S. Reszka, T. Treter). Prowadził ożywioną korespondencję z kołami kościelnymi, pisarzami i uczonymi niemal z całej Europy. Zmarł w opinii świętości i został pochowany w swoim kościele tytularnym Matki Bożej na Zatybrzu w Rzymie.

Najważniejsze prace H.: *Confessio fidei catholicae christiana* (cz. I, Kr 1553, całość – Mz 1557; *Chrześcijańskie wyznanie wiary katolickiej [...]*, O 1999); *De expresso Dei verbo* (Dilinga 1558; *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym*, Kr 1562, 1999); *Dialogus de eo, num calicem laicis et uxores sacerdotibus permitti, ac divina officia vulgari lingua peragi fas sit* (Dilinga 1558; *Rozmowa o tym: godzi li się laikom kielicha, księżej żon dopuścić, a w kościołach służbę Bożą językiem przyrodzonym sprawować*, Kr 1562, O 2003); *Dialogus de communione sacrae Eucharistiae sub utraque specie* (P 1561); *De iudicio et censura ministrorum Tigurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso* (Kö 1565; *Cenzura albo rozsądek jednego katolika przy prawej i starożytnej wierze stojącego*, [bmw] 1569; pt. *Cenzura albo rozsądek, jednego katolika przy prawej a starożytnej wierze stojącego, na rozsądek i cenzurę ministrów tygurskich i heidelberskich około nauki przeciw Trójcy Świętej, w Polsce niedawno rozsianej*, O 2007); *Confutatio prolegomenon Brentii. De oppresso Dei verbo* (An 1566; *Odparcie przedłożeń Brencjusza. O uciśnionym Słowie Bożym*, O 2001). Napisał także: *De actis cum Toruniensibus* (1551); *De actis cum Elbigensibus* (1553, 1556,

1565, 1568); *De actis in Comitibus Prussiae Graudentinensibus* (1553, 1556); *De actis cum Braunsbergensibus* (1564), wydane m.in. w: tenże, *Opera omnia*, wyd. S. Reszka (I–II, Kö 1584; tłum. pol. *O postępowaniu z Odlączonymi (O postępowaniu z Torunianami, 1551; O postępowaniu z Elblązanami, 1553, 1565, 1568; O postępowaniu na Grudziądzkim Sejmiku Pruskim, 1553; O postępowaniu z Braniewianami, 1564; Lidzbarskie akta tegoż Kardynała H.; Miejsca z Pisma św. i Doktorów Kościoła; Badanie odpowiedzi Elblązan, 1566)*, tłum. J. Wojtkowski, O 2009). Dzieła H. wydano m.in. pt.: *Opera divi Stanislai Hosii Cardinalis Episcopi Varmiensis in Concilio Tridentino praesidis* (I, P 1562, II, Ly 1564); *Opera omnia* (An 1571, Ve 1573); *Stanislai Hosii (1504–1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes* (I–II, Kr 1879–1888); *Stanislai Hosii epistolae ab eo scriptae et ad eum datae* (Studia Warmińskie 13 (1976), 15 (1978), 17 (1980)).

TWÓRCZOŚĆ. H. pisał prawie wyłącznie w języku łac. Pierwszym młodzieńczym dziełem był zbiór wierszy *Latina carmina* (Kr 1525). Najwcześniejszym z ważnych dzieł teologicznych H. jest *Confessio fidei catholicae christiana*, które zyskało światowy rozgłos (wiele wydań i przekładów). H. przedstawił w nim podstawowe prawdy wiary katolickiej, ujęte w pięciu częściach dotyczących: wiary, krzyża, Kościoła, Pisma Świętego, soborów, sakramentów oraz podał ich wszechstronne wyjaśnienie.

Polemiczny charakter ma inne (również kilkakrotnie wydawane i tłumaczone na obce języki) dzieło H. *De expresso Dei verbo*, w którym wzywał katolików do unikania heretyków i do niepodejmowania z nimi dysput. Podobny charakter mają 2 następne, razem wydane dzieła *Confutatio prolegomenon Brentii* i *De opresso Dei verbo*. W *Confutatio prolegomenon Brentii* H. przeciwstawił się luterkańskiej nauce J. Brencjusza. Szczegółowe rozważania ujął w pięciu księgach, poświęconych następującym tematom: pochodzenie współczesnych herezji, prawowici sędziowie spraw kościelnych, powaga Pisma Świętego, Tradycja oraz Kościół katolicki. *De opresso Dei verbo* poświęcone zostało teologicznej polemice z J. Łaskim. Autor przeciwstawił się dowolnemu interpretowaniu Pisma Świętego, wzywając do kierowania się wykładnią Kościoła katolickiego. Ważnym w sporach z reformacją zagadnieniom, dotyczącym przyjmowania komunii św. pod jedną postacią, celibatu duchownych oraz zachowania języka łac. w liturgii poświęcił

H. następujące dzieła: *Dialogus de eo, num calicem laicis et uxores sacerdotibus permitti, ac divina officia vulgari lingua peragi fas sit* oraz *Dialogus de communione sacrae Eucharistiae sub utraque specie*. Tematowi sukcesji apostołskiej, będącej cechą prawdziwego Kościoła oraz błędom antytrynitaryzmu głoszonego przez braci pol., H. poświęcił *De iudicio et censura ministrorum Tigurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso*. W dziełach: *De actis cum Toruniensibus*, *De actis cum Elbigensibus*, *De actis in Comitibus Prussiae Graudentinensibus*, *De actis cum Elbigensibus* oraz *De actis cum Braunsbergensibus*, ostrzegając wiernych przed protestantyzmem, H. mocno podkreślał, że tylko do biskupa, który jest odpowiedzialny za zachowanie i właściwą interpretację nauki Chrystusowej, należy osąd w sprawach wiary i moralności chrześcijańskiej.

W listach wyrażał H. umiłowanie Kościoła katolickiego, za który deklarował gotowość poniesienia śmierci męczeńskiej, a jednocześnie wielką troskę o zbawienie tych, którzy przyjęli luteranizm. Wzywał adresatów do pracy apostołskiej nad nawracaniem z błędnej drogi innowierców. Zaangażowanie H. w obronę katolicyzmu, jego postawa życiowa i kontakty z władcami, uczonymi oraz pisarzami europejskimi wpłynęły w istotny sposób na osłabienie protestantyzmu oraz wzmocnienie katolicyzmu zwł. w Polsce.

KOŚCIÓŁ. Poglądy teologiczne H. dotyczyły szczególnie Kościoła, sakramentów i wiary. Głosił, że poza Kościołem katolickim nie ma możliwości zbawienia. Wg niego, w Kościele zapowiadany w ST, a założony przez Chrystusa, jest stale obecny Duch Święty, który nim kieruje. Dlatego Kościół nie może zbłądzić. Jest uniwersalny. Obejmuje wszystkie narody, ludy i stany. Jest obecny wszędzie. Jako zgromadzenie wiernych stanowi jedno Ciało złożone z wielu członków, którego Głową jest Chrystus. Dzięki depozytowi wiary ma czyste i prawdziwe słowo Boże. Znamionami prawdziwego Kościoła są: jedność, świętość, powszechność i apostołskość. W prawdziwym Kościele istnieje powszechna zgoda w odniesieniu do głoszonych prawd wiary, zasad moralnych i przepisów liturgicznych. Autorytet Kościoła potwierdzają cuda oraz sukcesja apostołska. Znak jedności Kościoła Chrystusowego stanowi papieństwo.

Pochodzenie soboru jest – wg H. – nadprzyrodzone, a jego zadania dotyczą rozstrzygnięcia wraz z papieżem spraw kontrowersyjnych. W łączności z papieżem sobór jest nieomylny w sprawach wiary (in actu primo), natomiast może się mylić w sprawach dyscyplinarnych (in actu secundo). Posługując się argumentacją historyczną, H. dowodził prymatu papieża, obalał także zarzuty kwestionujące nieomylność następców św. Piotra. Papież jest nieomylny, gdy występuje jako „głowa widzialnego Kościoła” w sprawach wiary i moralności. Od przynależności do Kościoła H. wykluczał heretyków i schizmatyków.

SAKRAMENTY. Sakramenty H. rozumiał reistycznie. Jego zdaniem, zawierają łaskę Bożą, są jej przyczyną i dokonują tego, co oznaczają. Bez sakramentu chrztu nie ma zbawienia. Za św. Augustynem H. twierdził, że nie mogą osiągnąć nieba nawet dzieci umierające bez chrztu. Sam chrzest jednak nie wystarczy do zbawienia, stąd zarówno heretycy, jak i niekierujący się nauką Chrystusa katolicy narażeni są na potępienie.

Poglądy H. na Eucharystię i Mszę św. znalazły odbicie w dekreście soboru trydenckiego i w kanonach dotyczących komunii św. pod dwiema postaciami (sesja 21 i 22 z 1562). W komunii św. Chrystus znajduje się „realiter, totaliter et substantialiter” (realnie, całościowo i substancjalnie). H. był zdania, że osoby świeckie powinny przyjmować komunię św. wyłącznie pod postacią chleba. Podkreślał, że słowa przeistoczenia kapłan wypowiada w imieniu Chrystusa i Kościoła. Zachęcał do sprawowania i udziału w codziennej Mszy św., ponieważ wzbudza w duszy ludzkiej miłość i umacnia ją przeciw złu. W sakramencie bierzmowania widział umocnienie chrześcijanina przez Ducha Świętego do życia zgodnego z wolą Bożą i do walki ze złem. Podkreślał absolutną konieczność sakramentalnej, sprawowanej tylko przez kapłanów spowiedzi, w której muszą się znaleźć 3 zasadnicze elementy: skrucha, wyznanie grzechów i zadośćuczynienie. Wskazywał na istotną różnicę między kapłaństwem wspólnym a sakramentalnym. Stwierdzał, że chociaż wszyscy katolicy są członkami wspólnego kapłaństwa, to jednak tylko do prezbiterów i biskupów należy posługa jednania z Bogiem i składania ofiary Mszy św. Przeciwstawiał się zniesieniu celibatu, którego sens widział w służeniu Bogu sercem czystym i niepodzielnym. Bronił sakramentalnego charakteru małżeństwa i jego nierozzerwalności. Dowodził, że przez łaskę sakramentalną człowiek staje się uczestnikiem Bożej natury i przybranym dzieckiem Bożym,

ale należy mieć świadomość, że wszystkie zasługi człowieka są zakorzenione w zbawczej zasłudze Chrystusa.

PRAWDY WIARY. Polemizując z protestantyzmem i dowodząc prawdziwości katolickich prawd wiary, H. odwoływał się do Pisma Świętego, do autorytetu ojców Kościoła (cytował prawie wszystkich, a szczególnie św. Augustyna, którego dzieła studiował przez całe życie), wybitnych myślicieli i autorów starożytnych (m.in. Platona, Arystotelesa, Stilpona z Megary, Filona Aleksandryjskiego, Józefa Flawiusza, Cyncerona, Pseudo-Dionizego) i średniowiecznych (Tomasza z Akwinu, Piotra Lombarda, Hugona i Ryszarda ze św. Wiktora, Alberta Wielkiego, Jana Gersona, Gabriela Biela, Bonawenturę, Jana Dunsza Szkota, Bernarda z Clairvaux, Rabana Maura, Bedę Czcigodnego, Algera z Liège, Wilhelma z Owernii, Dionizego Kartuzja i in.).

Odwoływał się także do Tradycji zawartej w nauczaniu soborów powszechnych i papieży. Podkreślał wielkie znaczenie Tradycji kościelnej, stwierdzając, że zawiera ona w sobie prawdy niezawarte bądź niewyraźnie zawarte w Piśmie Świętym. Mocno akcentował, że ci, którzy nie uznają teologicznej interpretacji ojców Kościoła i soborów powszechnych, nie przyjmują tym samym słowa Bożego. Jego zdaniem, Tradycja kościelna jest „najpewniejszym fundamentem wiary” i Kościoła, ponieważ pochodzi od Ducha Świętego. Ważne jest jednoznaczne nauczanie Kościoła czerpiącego z Tradycji, bo chociaż Pismo Święte jest św. księgą zawierającą słowo samego Boga, może być różnorako interpretowane, czego dowodem są spory teologiczne.

Za największe wykroczenie przeciw wierze H. uznawał herezję. Zgodnie z ówczesnym stanem świadomości społecznej, wyrażał opinię, że heretycy, jeśli uparcie trwają przy swoich błędach, powinni być surowo karani, nawet mieczem. Luteranom i kalwinom odmawiał wręcz miana chrześcijan. Za konieczne do osiągnięcia zbawienia H. uważał przyjęcie prawdy o współistotności Syna Bożego z Ojcem, a także prawdy, że odkupienie rodzaju ludzkiego dokonało się przez mękę i śmierć Chrystusa na krzyżu. Należy zaznaczyć, że H. zbyt słabo wiązał z odkupieniem Chrystusowe zmartwychwstanie. Podkreślał znaczenie kultu Matki Najświętszej. Maryję uważał za najbardziej nieskalaną (immaculatissima) spośród wszystkich stworzeń, mającą pełnię łask Bożej Rodzicielki. Wskazywał na dobra

duchowe, jakie przyniosła ludzkości. Boże macierzyństwo Maryi uważał za tajemnicę wiary, trudną do zrozumienia przez człowieka.

ODDZIAŁYWANIE. Twórczość H., zawarta w jego systematycznych i dialogowanych dziełach, a także w pozostawionych listach, stanowi jasny, uporządkowany i uzasadniony wykład wiary katolickiej. Była cennym narzędziem w prowadzonym przez Kościół katolicki sporze z protestantami. H. miał duży wpływ na kształtowanie się światopoglądu Europy w XVI w. Jego zasługą było umocnienie w Europie doktryny katolickiej oraz powstrzymanie, zwł. w Polsce, dynamicznie rozwijającego się protestantyzmu.

Wśród zasług H. wymienia się także jego działalność jako mecenasa nauki i sztuki. Opiekował się zarówno pisarzami (np. Reszką), jak i artystami (np. Treterem). Jego pisma zainspirowały Tretera do napisania tzw. *Tryptyku Hozjańskiego*, a także do stworzenia rycin oddających H. poglądy teologiczne (np. rycina *Typus Ecclesiae catholicae* z 1574, BJ; rycina *Roma Sancta* z 1575, British Museum; rycina *Krzyż Tretera* z 1574, Uffizi).

H. ma bogatą ikonografię. Zachowały się jego liczne portrety i popiersia (np. w kościele parafialnym w Ornece, w hospicjum św. Stanisława w Rzymie, w kościele pod wezwaniem S. Maria in Trastevere w Rzymie oraz na witrażu z 1927 w pelplińskim pałacu biskupim). Najważniejszym dziełem w ikonografii H. jest jego emblematyczna biografia autorstwa Tretera: *Theatrum virtutum Divi Stanislai Hosii*, zawierająca portret H. oraz 100 rycin uzupełnionych tekstem, przedstawiających zdarzenia z jego życia.

Po śmierci H. pojawiła się myśl o jego beatyfikacji. Świętość życia sławili jego współpracownicy. Bollandyści wpisali w 1735 jego imię do *Acta Sanctorum*. Konferencja Episkopatu Polski postanowiła wszcząć proces beatyfikacyjny dopiero w 1923. W 1937 sprawą procesu zajęła się diecezja chełmińska, a w 1968 akta procesu przejęła diecezja warmińska, w której od 1978 trwa rewizja teologiczna pism H. i działa trybunał na szczeblu diecezjalnym.

Estr XVIII 277–294; B. Elsner, *Der ermländische Bischof Stanislaus H. als Polemiker*, Kgb 1911; W. Patykiewicz, *Prymat Stolicy Apostolskiej w świetle pism księdza Stanisława H., kardynała i biskupa warmińskiego*, Przedświt 9 (1927) nr 1, 5–9, nr 2, 6–12; H. Cichowski, *O polemice kardynała*

H. z reformatorem Janem Łaskim, Przegląd Teologiczny 9 (1928), 97–111, 253–268; J. Umiński, *Zagadnienie wpływu św. Augustyna na Stanisława H.*, tamże, 11 (1930), 524–530; S. Gronowski, *Kult Matki Boskiej w życiu i dziełach Stanisława H.*, AK 27 (1931) t. 27, 417–425; J. Lortz, *Kardinal Stanislaus H. Beiträge zur Erkenntnis der Persönlichkeit und des Werkes. Gedenkschrift zum 350. Todestag*, Braunsberg 1931; S. Frankl, *Doctrina Hosii de sacrificio missae cum decreto Tridentino comparata*, CT 16 (1935), 281–339; Z. Skowroński, *Stanisława H. nauka o usprawiedliwieniu*, Www 1937; J. Smoczyński, *Bibliographia Hosiana*, Pl 1937; tenże, *Eklezjologia Stanisława H.*, Pl 1937; G. Grabka, *Cardinalis Hosii doctrina de Corpore Christi Mystico in luce saeculi XVI*, Wa 1945; F. I. Zdrodowski, *The Concept of Heresy according to Cardinal H.*, Wa 1947; J. Umiński, *Kardynał Stanisław H. biskup warmiński 1504–1579*, Op 1948²; J. Tatarczak, *Stanisława H. nauka o tradycji*, RTK 5 (1958) z. 4, 5–35, 161–163; J. Bochenek, *Świętych obcowanie w nauce Stanisława H.*, Lb 1960; H. D. Wojtyska, *Quarrel Concerning the Cardinalate of H.*, w: *Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy, szkice materiały historyczne*, R 1962, VIII–IX 207–247; tenże, *Teologia soboru w ujęciu kardynała H.*, AK 55 (1963) t. 66, 361–367; NKorbut II 266–273; *H. Stanisław*, w: *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, Wwa 1964, IV 755; S. Graciotti, *Il pensiero del Polacco H. (1558) sull'uso liturgico del vulgare slavo*, w: *Studi in onore di Arturo Cronia*, Pd 1967, 217–236; H. D. Wojtyska, *Cardinal H. Legate to the Council of Trent*, R 1967; L. Nadolski, *Nauka kardynała Stanisława H. o jedności Kościoła*, Studia Warmińskie 10 (1973), 5–37; *H. Stanisław (1504–1579)*, w: *Historia nauki polskiej*, VI: *Dokumentacja bio- bibliograficzna* (oprac. L. Hajdukiewicz), Wr 1974, 240–241; T. Chrzanowski, *Typus Ecclesiae – Hozjańska alegoria Kościoła*, w: *Sztuka pobraża Bałtyku*, Wwa 1978, 275–308; W. Nowak, *Rok liturgiczny w nauce Stanisława kardynała H.*, Studia Warmińskie 16 (1979), 163–200; H. D. Wojtyska, *Stanisław H. w oczach swoich współczesnych w latach 1548–1563*, tamże, 103–162; W. Nowak, *Niektóre przejawy ekumenicznej postawy Stanisława H.*, tamże, 18 (1981), 157–180; H. E. Wyczawski, *Stanisław H.*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, Wwa 1982, II 68–75; J. Tazbir, *H. Stanisław*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Wwa 1984, I 363; J. Jeziński, *Nauka Stanisława H. o Słowie Bożym*, Studia Warmińskie

22–23 (1985–1986), 233–294; J. Misiurek, *Duchowość chrześcijańska w świetle pism kardynała Stanisława H.*, RT 38–39 (1991–1992) z. 5, 75–101; J. Misiurek, B. Fałczyk, EK VI 1257–1260; *Kardynał Stanisław H. (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, O 2005.

Stanisław Wielgus